

Dolaysız Çıkarımlar ve Tasım

Les Conséquences Immédiates et Le Syllogisme¹

Jules LACHELIER (1832-1918)

Çeviren: Arman BESLER

*Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat
Fakültesi Felsefe Bölümü*

armanbesler@gmail.com

ORCID: 0000-0002-0553-9131

Öz

Geleneksel terim mantığının standart indirgeme kuramında, birinci tasım şeklindeki geçerli kipler ayrıcalıklı bir statü taşırlar. Çünkü diğer iki (veya üç) tasım şeklindeki (geçerli) kiplerin geçerliliği, birinci şekilden kipler ve bazı tasım-altı yani dolaysız çıkarımlar kullanılarak tanıtılırken, birinci şekilden kiplerin geçerliliği bu indirgeme planının tamamen dışında kalan bir ilkeye – geleneksel adıyla dictum de omni et nullo’ya – dayanır. Immanuel Kant, Eleştiri öncesi dönemindeki bir yazısında (Kant 1762), bu olgudan hareketle, yalnızca birinci şekilden kiplerin arı akıl yürütme biçimleri olduklarını, diğer üç şeklin ise tasım kuramına yanıltıcı bir karmaşıklık getirdiğini savunmuştur. Fransız felsefeci Jules Lachelier ise, bu çalışmasında, Aristoteles’in meşru saydığı ilk üç tasım şeklinin her birinin kendine özgü ayrı bir ilkede zeminlendiğini ve dolayısıyla bu şekillerdeki geçerli kiplerin her birinin (bir anlamda) arı bir akıl yürütme biçimi oluşturduğunu savunmaktadır. Ama daha önemli olarak Lachelier, kendi kategorik önerme anlayışına dayanarak, standart indirgemelerde bir kısmına başvuru, görünüşte iki terimli ve tek öncüllü (yani dolaysız) olan çıkarımların, aslında kılık değiştirmiş iki öncüllü ve üç terimli çıkarımlar, yani düpedüz tasımlar olduklarını ve üç tasım şekline ait aynı ilkelerde zeminlendiklerini göstermektedir. Ayrıca Lachelier, tasım şeklinin içlemsel zemini fikrini, ayrı bir dördüncü şeklin geleneksel inkârı için bir gerekçe olarak kullanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Dolaysız çıkarım, tasım, tasım şekli, tasım kipi, tasım ilkesi.

Abstract

In the standard theory of reduction of the traditional logic of terms, the valid moods of the first syllogistic figure have a privileged status: for while the validity of the (valid) moods of the remaining two (or three) syllogistic figures is demonstrated via first-figure moods and some sub-syllogistic or immediate inferences, the validity of the first-figure moods themselves depends on a principle, traditionally dubbed dictum de omni et nullo, which remains completely out of this reduction scheme. On this basis, Immanuel Kant argued, in an essay from his pre-Critical period (Kant 1762), that the valid moods of the first figure were alone in being pure forms of reasoning, and that the other three figures brought forth a misleading sophistication of the syllogistic theory. French philosopher Jules Lachelier, however, argues in this essay that each one of the first three syllogistic figures legitimized by Aristotle is actually grounded on a distinct principle peculiar to itself, and accordingly each one of the valid moods in these figures constitutes (in a sense) a pure form of reasoning. But more importantly, Lachelier shows, on the grounds of his own conception of the categorical proposition, that the seemingly two-termed and single-premised (i.e. immediate) inferences, some of which are called to aid in the standard reductions, are actually three-termed and two-premised inferences, that is, sheer syllogisms in disguise, which are grounded on the same principles for the three syllogistic figures. Lachelier also uses the idea of the intensional ground of a syllogistic figure to justify the traditional denial of a distinct fourth figure.

Keywords: Immediate inference, syllogism, syllogistic figure, syllogistic mood, syllogistic principle.

¹ Bulunduğu kaynak: Lachelier, J. (1907). *Études sur le Syllogisme – suivies de l’observation de Platner et d’une note sur le “Philèbe”*. Paris: Librairie Félix Alcan, s. 3-38. (Makale ilk olarak 1876’da “Étude sur La Théorie du Syllogisme” başlığıyla *Revue Philosophique de la France et de l’Étranger*’de yayınlanmıştır.) Çeviride geçen köşeli parantezli içeriğin tamamı çevirmene aittir. Metnin kaynakçası, yazarın dipnotlarından yararlanılarak yeniden inşa edilmiştir ve yazarın atıf yaptığı kaynakça maddeleri, ilk kez geçtikleri dipnotlarda (yine köşeli parantezler arasında) belirtilmiştir. Son olarak, metinde geçen Latince ifadelerin Türkçe karşılıkları ve kısa bir terimler dizini de metnin sonuna çevirmen tarafından eklenmiştir. Özet (Abstract) çevirmen tarafından hazırlanmıştır.

Makale Bilgisi

Lachelier, J. (2018). “Dolaysız Çıkarımlar ve Tasım”. Arman Besler (çev.). *Posseible Düşünme Dergisi*, Sayı: 14, s. 60-76.

Kategori: Çeviri Makale

Gönderildiği Tarih: 14.11.2018

Kabul Edildiği Tarih: 04.01.2019

Yayınlandığı Tarih: 07.02.2019

Article Info

Lachelier, J. (2018). “Les Conséquences Immédiates et Le Syllogisme”, Translated by Arman Besler.

Posseible Journal of Thinking, Issue: 14, pp. 60-76.

Category: Translated Article

Date submitted: 14th November 2018

Date accepted: 4th January 2019

Date published: 7th February 2019

Mantıkta, bir önermenin başka bir önermeden bazen bir üçüncüye başvurulmadan veya başka deyişle tasım kullanılmadan çıkarılabileceği kabul edilir. Böylece, ister olumlu isterse olumsuz olsun, bir tümel önermeden müteakıl tikelin dolaysız olarak elde edilebileceği söylenir: Her A, B'dir, o halde kimi A, B'dir; hiçbir A, B değildir, o halde kimi A, B değildir² – bu, *altıklama* denilen işlemdir. Aynı doğrultuda, tikel olumsuzlar dışında, bütün önermelerin *evrilebildiği*, yani hepsinde öznenin, yüklenen özelliğin yerine, yüklenen özelliğin de öznenin yerine geçebildiği söylenir: Her A, B'dir, o halde kimi B, A'dır; hiçbir A, B değildir, o halde hiçbir B, A değildir; kimi A, B'dir, o halde kimi B, A'dır. Aynı cinsten bir üçüncü işlem de, Aristoteles tarafından tümel olumlularla sınırlandırılan³ *devirmedir*: Her A, B'dir, o halde her B olmayan, A olmayandır, ya da kısaca, hiçbir değil-B (*non-B*), A değildir. Bununla birlikte, birçok mantıkçı, tikel olumsuz için de bir devirme olduğunu kabul eder: Kimi A, B değildir, o halde kimi değil-B, A'dır. Bunlara, *önermelerin karşıolumu*⁴ (*opposition*) denilen bağıntılara dayanan başka dolaysız çıkarımlar da eklenir: ama bir önermenin *doğruluğunun* bir ötekinin *doğruluğunun* sonucu olduğu dolaysız çıkarımlar, yalnızca altıklama, evirme ve devirmedir.

Bu sonuçların, tasımın yardımı olmadan temin edilebileceği düşünülmeyle kalmaz; aksine, *dolaysız çıkarımların* yardımına birçok durumda ihtiyaç duyar görünen, tasımın kendisidir. Gerçekten de üç ya da dört tasım şekli ayırt edilir; ama aynı zamanda, bu ayırt etmeyle bir tür çelişkiye düşülerek, yalnızca birinci şeklin tasımlarının kendi kendileri yoluyla ve kendi biçimleri sayesinde sonuç verdikleri (*concluent*) farz edilir. Böylece, öteki şekillerdeki tasımların, birinci şekildekilere dönüştürülerek *tanıtlanmaları* gerektiğine inanılır; bunun için de, tanıtlanacak tasımları oluşturan önermelerden biri ya da birkaçı yerine, bunları dolaysız olarak izlediği farz edilen önermeler konur. Altıklama bu işte zaten bir rol oynamaz; mantıkçıların birçoğu da, Aristoteles'i izleyerek, yalnızca evirmeden faydalanırlar: evirme, genel olarak, ikinci şekilde büyük öncüle, üçüncüde küçük öncüle, dördüncüde de sonuç önermesine uygulanır. Bununla birlikte, kendileri için devirmeye de başvurulmuş olan tasım kipleri bulunur: öyle ki bazı yazarlar, ikinci şekilde, *Camestres* ve *Baroco* kiplerinde, büyük öncül işi gören tümel olumluyu devirirler; W. Hamilton ise üçüncü şekilde, *Bocardo* kipinde büyük öncül ve sonuç işi gören tikel olumsuzları devirir.

Tasım kuramını *dolaysız çıkarımlar* kuramına tabi kılan görüş ne kadar yaygın olursa olsun, ben bu görüşün iki bakımdan hatalı olduğuna, (i) tasım şekillerinin – en azından Aristoteles tarafından kabul edilmiş olanların – her birinin, kendinden apaçık bir ilkeye dayandığına; ve (ii) yanlış bir şekilde *dolaysız* olarak adlandırılan ve tasım şekillerini tanıtlamak için yararlanılan *çkarımların* kendilerinin de üç farklı şekilden tasımlar olduklarına inanıyorum.⁵ Bu iki iddiayı, ikincisinden başlayarak, art arda ispatlamayı deneyeceğim.

Bir önermeden elde edilebilecek sonuçlar, açıkça bu aynı önermenin değerine dayanır: öyleyse her şeyden önce, her bir önerme türünün değerinin kesin olarak ne olduğunu bilmemiz gereklidir. Şimdi tümel önermelerin – olumlular kadar olumsuzların da – ikili bir değeri vardır, çünkü bunlar aynı anda hem bir *yasının* hem de bir *olgunun* ifadesidirler. Her A'nın B olduğunu, veya hiçbir A'nın B olmadığını söylemek, A kavramının, kendi kendinde ele alındığında, B kavramını *yasaca* (*en droit*) içerdiğini veya dışladığını söylemektir; ama aynı zamanda, bir olgu olarak (*en fait*), A özelliğinin bulunduğu x, y, z gibi

² Bu çeviride, birbiriyle bağlantılı iki sebepten ötürü, geleneksel kategorik önerme biçimlerinin standart Türkçe karşılıklarından biraz uzaklaşmak zorunda kaldım. Birincisi: Tümel olumlu, tikel olumlu ve tikel olumsuz biçimlerin standart karşılıklarında kullanılan çoğul takısı "-ler/-lar" semantik bakımdan yönlendirici (dolayısıyla yanıltıcı) olabilmektedir. İkincisi: Yazar, "Bütün A'lar" ve "Bazı A'lar" olarak çevrilmesi uygun olan başka ifadeleri (sırasıyla "Tous les A" ve "Quelques A"), tartışmasında *ayrıca* kullanmaktadır (bkz. dipnot 8) (ç.n.).

³ *Topikler* [Waitz 1844, 2. Cilt: *Topica*], II. Kitap, Bölüm viii.

⁴ Dolaysız çıkarımları topluca görmek için Kant'ın *Mantık*'ında [Kant 1869], Öğeler Kuramı, altbölüm iii, 1'e bakınız.

⁵ Ramus, evirmelerin [aslında] tasımlar olduklarını söylemiştir: gerçekten kendisi, tümel olumlunun döndürmesine *Darapti* kipinde, tümel olumsuzun döndürmesine de *Cesare* kipinde bir tasım biçimi kazandırır. Ayrıca – niçin olduğunu bilmiyorum ama – bu tasımların, sıradan tasımlardan daha az berrak ve daha zayıf olduklarını iddia eder (*Animadversiones Aristotelicae* [Petrus Ramus 1548], XVII. Kitap, s. 373 ve devamında). Leibniz ise mantıkçılar tarafından kabul edilmiş üç tür döndürmenin – tümel olumsuzun döndürmesinin *Cesare*'de, tikel olumlununkinin *Datis*'de, tümel olumlununkinin de *Darapti*'de olmak üzere – özdeşlik önermeleri yardımıyla *tanıtlanabileceğini* göstermiştir (*Yeni Denemeler* [Leibniz 1765], IV. Kitap, bölüm ii, madde 1). Ayrıca tümel olumlunun altıklamasının ve tümel olumsuzunun, birinci şekildeki son iki kipin biçimlerini [yani *Darii* ve *Ferio* biçimlerini] *alabileceğini* belirtmiştir (*a.g.e.* bölüm vii, madde 4).

gerçek öznelerin her birinin B özelliğini taşıdığı veya taşımadığını da söylemektir. Tikel önermeler ise, ister olumlu isterse olumsuz olsun, aksine sadece bir *olgunun* ifadesidirler: Kimi A'nın B olduğunu, veya B olmadığını söylemek, A özelliğinin özneleri arasında, bu özelliğin B özelliğiyle çakıştığı veya çakışmadığı x gibi en az bir tanesinin bulunduğunu söylemektir.

Şimdi tümel olumlu "Her A, B'dir" önermesini ele alalım ve bundan ne gibi sonuçlar elde edebileceğimizi bir düşünelim. Bu önerme bir *yasanın* ifadesi olduğuna göre, bu yasaı verili bir duruma uygulayabiliriz: x gibi bir gerçek öznenin A özelliğini taşıdığı bilir bilmez, buradan, aynı öznenin B özelliğini de taşıdığı sonucunu çıkarırız. Ama bu işlemi uygulama imkânının doğmasını beklerken, bir anlamda işlemin planını çizebiliriz: x öznesinin kendisinin ne olacağını henüz bilmemekte, ama en azından onun, A özelliğini taşıyan özneler arasında bulunacağını bilmekteyizdir – o halde bu özneye geçici olarak "kimi A"⁶ diyebiliriz. Öyleyse şu tarzda akıl yürütüyor olacağız:

Her A, B'dir:

Ama kimi A, A'dır:

O halde kimi A, B'dir.

Bu akıl yürütmenin sonucu da tam olarak "Her A, B'dir" önermesinin altıklaması olacaktır. Şunu da belirtelim ki, "Kimi A, A'dır" biçimindeki küçük öncül yalnızca görünüşte bir özdeşlik önermesidir⁷ ve gerçekte x öznesinin, ona hangi adı verirsek verelim, A özelliğini taşıdığı belirtmektedir. Öyleyse burada yalnızca iki terimle değil, üç terimle karşı karşıyayızdır: x öznesi, ona ait olan A özelliği ve A özelliğinden ayırt edilemez olan B özelliği. B özelliği A özelliğinden ayırt edilemez olduğu ve A özelliği de x öznesine ait olduğu içindir ki bu öznenin aynı zamanda B özelliğini taşıdığı olumlarız.⁸ Öyleyse tümel olumlunun altıklaması da birinci şekilden, *Darî'de* bir tasımdır; dayandığı ilke de, yalnızca bu tasım şekline değil bütün bir tasım kuramına temel olarak konulan ilkedir: bir özellik tarafından içerilen bir başka özellik, ilk özelliğin bulunduğu her özneye de aittir: *nota notae est etiam nota rei ipsius*.^{9 10}

Ama tümel olumsuz da en az tümel olumlu kadar bir yasanın ifadesidir: öyleyse "Hiçbir A, B değildir" biçimindeki olumsuz yasaı da verili bir özneye aynı şekilde uygulayabilecek oluruz: öyleyse bunu da, geçici olarak "kimi A" diye adlandıracağımız, henüz tanınmayan (*inconnu*) bir özneye, önceden uygulayabiliriz. Böylece birinci şekilden, *Ferî'de* bir tasım elde ediyor olacağız:

Hiçbir A, B değildir:

Ama kimi A, A'dır:

O halde, kimi A, B değildir.

Bunda da tümel olumsuzun altıklamasını ayırt etmek zor değildir. Açıktır ki, bu tasımın ilkesi, öncekinin ilkesiyle özünde aynıdır; önceki ilkenin ifadesini, büyük öncülün olumsuz olduğu duruma uyarlamak yeterlidir: bir özellik tarafından dışlanan bir öteki özellik, ilk özelliğin bulunduğu her özne tarafından da dışlanır: *repugnans notae repugnat rei ipsi*.^{11 12}

⁶ *Quelque A*. Aslında burada "(herhangi) bir A" veya "A'nın biri" gibi bir ifade kullanmam daha doğru olurdu, ama tikel önermeleri karşılamak için belirlediğim Türkçe biçimle sürekliliği korumak amacıyla bundan kaçındım (ç.n.).

⁷ Yazar burada G. W. Leibniz'in yorumuna karşı çıkıyor; bkz. dipnot 5 (ç.n.).

⁸ Tümel olumlunun altıklamasının şundan başka bir anlamı olmadığı mı söylenecektir: A'ların hepsi B'dir, o halde bazı A'lar, ya da A'lardan bazıları, B'dir? Bu açıklamaya göre, ortada bir tasım bulunmayacağı kesindir, ama bir dolaysız çıkarım hiç bulunmayacaktır: çünkü "Bazı A'lar B'dir", "Bütün A'lar B'dir"den yapılan bir *çıkarm* olmayacak, onun bir *kısmi yinelemesi* (*répétition partielle*) olmakla kalacaktır.

⁹ Kant, *Die f. Spitzfind. der 4 syll. fig.* [Kant 1762], § 2.

¹⁰ Immanuel Kant'a göre, kaplamsal bir ilke olmakla kalan *dictum de omnî'nin* kendisini gerekçelendiren, daha temel düzeydeki içlemsel ilke: bkz. Kant 1762 (ç.n.).

¹¹ Kant, *a.g.e.*

¹² Yine Kant'a göre kaplamsal *dictum de nullî'nun* içlemsel zemini: bkz. *a.g.e.* (ç.n.)

Şimdi "Her A, B'dir" biçimindeki tümel olumluya geri dönelim ve onu yeniden bir *yasanın* ifadesi olarak ele alalım. Bir yasa, bahsettiğimiz türden bir doğrudan (*directe*) uygulamaya yatkın olmakla kalmaz: dolaşık (*indirecte*) veya tersyüz edilmiş denilebilecek, daha az doğal olan ama daha az kesin olmayan bir uygulamaya da yer verir. A kavramının B kavramını içermesinden, A özelliğini taşıyan bir öznenin B özelliğini de taşıması gerektiği çıkar. Ama bundan, aksi doğrultuda, B özelliğini taşımayan bir öznenin, A özelliğini taşımanın vazgeçilmez bir koşulunu yerine getirmediği de çıkar. Böylece bu yasanın tersyüz edilmiş uygulamasını, artık belli bir özneye değil de, genel bir tarzda, B özelliğini taşımayan her özneye yapalım ve bu özne ne olursa olsun ona *değil-B* diyelim. O zaman şu tarzda, *Camestres*'te akıl yürütüyor olacağız:

Her A, B'dir:

Ama hiçbir değil-B, B değildir:

O halde hiçbir değil-B, A değildir.

Bu akıl yürütmeye de "Her A, B'dir" tümel olumlusunu devirmekten başka bir şey yapmıyor olacağız. Burada da küçük öncül yalnızca görünüşte bir özdeşlik önermesidir: değil-B, B'nin, soyut biçimde yapılmış basit bir değillemesi değildir: hakkında, sonuç önermesinde A özelliğini değilleyebilmek için küçük öncülde B özelliğini değillediğimiz x gibi gerçek ve somut bir öznedir. Ama bu, genel bir öznedir, veya kulağa daha hoş gelecekse, B'nin yokluğuyla (*absence*) nitelenebilecek gelişigüzel her öznedir; öyle ki bu öznedeki B'nin yokluğundan A'nın yokluğuna çıkarımda bulunmak, aynı zamanda, B'nin değillemesinden A'nın değillemesine varmamıza (*conclure*) izin veren genel kuralı zikretmek olacaktır.¹³ Öyleyse tümel olumunun altıklaması ile devirmesi, biri birinci şekilde öteki ikinci şekilde olmak üzere, eşit derecede tasımlardır; bu tasımların birinde sonuç önermesi tikeldir ve yalnızca bir olgu değerine sahiptir, ötekinde ise tümeldir ve aynı anda hem bir olgu hem de bir yasa değerindedir. Devirmenin dayandığı ilkeye gelirsek, bu ilkenin bugüne dek mantığın aksiyomları arasında görünme şerefine erişmiş olup olmadığını bilmiyorum; yine de onu, altıklamanın ilkesiyle aynı çizgiye getirmekten ve şunu söyleyerek formüle etmekten çekinmiyorum: bir özellik, bir ötekini kendi koşulu saydığı anda, bu koşulun değillemesi koşullananın da [yani ilk özelliğin de] değillemesini getirir: *sublata conditione, tollitur etiam conditionatum*.

Ama tümel olumlu için bütün söylemiş olduklarımız bir kez daha tümel olumsuzda da uygulanabilmelidir: çünkü hiçbir A'nın B olmadığını söylemek, A kavramının B kavramını dışladığını ve birincinin ikinciyle aynı öznedeki gerçekleşemeyeceğini, başka deyişle, hangi öznedeki olursa olsun A özelliğinin mevcudiyetinin, vazgeçilmez bir koşul olarak, B'nin yokluğunu gerektirdiğini söylemektir. Öyleyse bu koşulu karşılamayan, yani B özelliğini taşıyan her özne hakkında A özelliğini değilleyebiliriz; bu özneye de geçici olarak "B" dersek, ikinci şekilde ve *Cesare*'de şöyle akıl yürütüyor olacağız:

Hiçbir A, B değildir:

Ama her B, B'dir:

O halde hiçbir B, A değildir.

Öyle görünüyor ki bu akıl yürütmeye tümel olumsuzun devirmesi denmesi gerekirdi: çünkü bizatihi olumsuz olan bir koşulun değillemesi, küçük öncülde, bir olumlama biçimi alacak olsa da, bu akıl yürütme biraz önce tümel olumlu üzerine yaptığımızla tam bir koşutluk içindedir. Ama tümel olumlu bir önermenin devirmesi, önermenin niteliğini değiştirmekte ve ona bir *sınırsız (indéfini)*¹⁴ terim getirmektedirken, tümel olumsuz bir önermenin devirmesi, ilk önermenin terimlerinin arı ve yalın bir

¹³ Belki "Her A, B'dir" ile "Hiçbir değil-B, A değildir"ın, biri doğrudan öteki tersyüz edilmiş olmak üzere, aynı yasanın iki ifadesi olmakla kaldıkları ve birinin doğruluğunun ötekine doğruluğunu içerdiği söylenecektir. Ama bu durum, birinden ötekine *dolaysız olarak* geçebilecek olduğumuz sonucunu vermez: çünkü ikincisinde, birincide var olmayan bir olumsuz öge vardır; bu olumsuz öge de ancak, B *olmayacak*, dolayısıyla da A *olamayacak bir şeyin* temsilinden gelebilir görünmektedir.

¹⁴ "Değil-A" biçimindeki olumsuz terimler ve bu terimleri barındıran önermeler için kullanılan "indéfini" sıfatı, bu bağlamda *sınırsız çekilmemiş* anlamındadır. Aynı terim ve önerme biçimleri için (İngilizce) mantık yazınında "infinite" (sonsuz) ve "privative" (yoksunluklu, mahrumiyetli) sıfatları da kullanılmıştır (ç. n.).

biçimde yer değiştirmesiyle son bulur; Aristoteles de, bu sonuçtan dolayı, bu işleme – bugün de taşıyor olduğu – *evirme* adını vermiştir.

Tekrar tümel olumlumuza dönelim ama onu bu kez bir *olgunun* ifadesi olarak ele alalım: Her A, B'dir, başka deyişle, A özelliğini taşıyan x, y, z gibi gerçek öznelerin her biri B özelliğini de taşır. Bu olguyu bir yasa olarak başka bir olguya uygulayamayacağımız ve dolayısıyla ondan bu doğrultuda hiçbir sonuç çıkaramayacağımız açıktır: ama verili önermeden gerçekten çıkmak istiyorsak, bu aynı olgunun ifadesini tersyüz edip onu şu biçim altında dile getirebiliriz: Kimi B, A'dır. Bir taraftan, x, y, z öznelerine gerçekten de A'nın adını yalnızca A özelliğini taşıdıkları için veririz; diğer taraftan bu aynı öznelerin B özelliğini taşıdığını olumlarız: öyleyse, eşit bir biçimde, bu özneleri [önce] bu ikinci özelliğin adıyla belirtip ardından A özelliğini onlar için açık olarak (*explicitement*) olumlayabiliriz. Tek bir şartla ki, biraz önce onları "her A" olarak adlandırırken şimdi yalnızca "kimi B" olarak adlandıracağız: çünkü B özelliğinin, s, t, u gibi A ile B özelliklerinin çakışmadığı başka öznelere de ait olmadığını bilmiyoruz. Ama tümel olumlunun evirmesinden ibaret olan bu işlem, *Darapt*'de, sahici bir üçüncü şekilden tasımdır:

Her A, A'dır:

Ama her A, B'dir:

O halde kimi B, A'dır.

Bu tasımda özdeşlik önermesi olan, bu kez büyük öncüdür: ama bu öncülün yalnızca görünüşte bir özdeşlik önermesi olduğunu ve bu öncülde A olduğunu olumladığımız şeyin, A kavramı değil, "her A" ifadesiyle temsil edilen x, y, z gibi gerçek öznelerin olduğunu söylemeye gerek yoktur. Burada belirtilmesi önemli olan şudur ki, biraz önce, A veya B gibi bir özellik, gerçek özneye, yani x'le, B veya A gibi diğer bir özellik arasında orta terim işi görmekteyken, şimdi B'den A'ya mantıksal olarak geçmemizi sağlayan şey x, y, z gibi gerçek öznelerdir. Gerçekten de A'nın B'yi içerdiğinden B'nin de A'yı içerdiği sonucu çıkmaz: ama A ile B'nin *aynı gerçek öznelerde* yer aldığından, tek bir seferde ve eşit güçte bir kanıtla, A olan bir şeyin aynı zamanda B olduğu, B olan bir şeyin de aynı zamanda A olduğu sonucu çıkar. Böylece tümel olumlunun evirmesi gayet de bir akıl yürütmedir, ama aslında görüye (*l'intuition*) yapılan bir başvurudan ibaret olan, özel türde bir akıl yürütmedir; bu akıl yürütmenin ilkesini de şöyle formüle edebiliriz: bir öznede yer alan bir özellik, aynı öznede yer alan öteki bir özellik için arızı olarak olumlanır: *nota rei est accidens notae alterius*.

Bir olgunun ifadesi olarak ele alındığı haliyle tümel olumlu için söylemiş olduğumuz şey, tikel olumluya da uygulanır: çünkü kimi A'nın B olduğunu söylemek, A özelliğinin gerçek özneleri arasında, x gibi, B özelliğini [de] taşıyan en az bir tanesinin bulunduğunu söylemektir. Böylece x, aynı özelliği taşıyan ve aynı adla belirttiğimiz bütün öteki özneler gibi, A'dır: ama x, belki de A'nın özneleri arasında tek olarak, aynı zamanda B'dir de: öyleyse [yukarıda] topluca bütün bu özneler için yapmış olduğumuzu [bu kez yalnızca] x için yapabiliriz, yani onu "kimi B" adıyla belirtebilir ve onun hakkında A özelliğini açık olarak olumlayabiliriz.¹⁵ [Böylece] yine üçüncü şekilde, ama bu kez *Datis*'de akıl yürütüyor olacağız:

Her A, A'dır:

Ama kimi A, B'dir:

O halde kimi B, A'dır.

Tümel olumlunun evirmesiyle tikel olumlununki arasında asli bir fark zaten yoktur: çünkü her iki tarafta da, bir olgu olarak, B özelliğinin herhangi bir yerde A özelliğiyle bir arada bulunduğunu tespit etmek bizim için yeterlidir; ve tek bir örnek, böyle bir durumda, birden fazla örnekle aynı ispat gücüne sahiptir.

¹⁵ Ama niçin küçük öncülde olduğu gibi büyük öncülde de x'i "kimi A" ifadesiyle belirtmiyoruz? Çünkü bu ifade belirsizdir (*indéterminée*) ve A'nın, y veya z gibi, B olmayan başka bir öznesini de gayet belirtiyor olabilir; oysa "her A" ifadesi, A'nın bütün öznelerini sardığı için, bunların arasında da söz konusu olan özneyi, yani x'i kesin olarak temsil edecektir.

Bununla birlikte, eğer evirmeden, önceki iki örnekteki benzeyen ve aynı ilkeye dayanan bir işlem anlaşılırsa ister tümel ister tikel olsun hiçbir olumsuz önerme evrilemez. Hakikaten x , y , z gibi A adı altında toplanmış gerçek özneler hakkında veya bunlardan x gibi yalnızca bir tanesi hakkında bildiğimiz tek şey, bunların B olmadıkları olsun: bunları, kendilerine ait olmayan B özelliğinin adıyla belirtmek saçma olmayacak mıdır? Hatta bunlar hakkında, kendilerine ait olan ve adını taşıyor oldukları A özelliğini değillemek daha da saçma olmayacak mıdır? Tasım biçiminin kullanımı bir de burada bize mükemmel bir mihenktaşı sağlar: çünkü üçüncü şekilde, ister tümel isterse tikel olsun olumsuz bir önermenin küçük öncül olarak yer alabildiği ve dolayısıyla bu önermenin evirmesi olarak iş görebilecek hiçbir kip yoktur. O zaman küçük öncül olarak "Her A , A 'dır" biçimindeki özdeşlik önermesi alınıp, *Felaptor*'da tümel üzerine, *Bocard*'da da tikel üzerine akıl yürütmek mi denenecektir? Sonuç önermesi, birinci durumda verili önermenin altıklaması, ikinci durumda da bu önermenin ta kendisi olacaktır.

Bir yasanın değil sadece bir olgunun ifadesi oldukları için tikel önermelerin ne altıklamaya ne de ters döndürmeye yer verdiklerini ayrıca belirtmek gereksiz gibidir. Peki öyleyse, birçok mantıkçının, hatta W. Hamilton'a göre¹⁶ mantıkçıların çoğunluğunun, tümel olumsuzun devirmesini de kabul etmesi nereden kaynaklanır? Olumsuz bir önermede, değilme her zaman yükleme fiilinden¹⁷ ayrılıp yüklenmekte olan özelliğe eklenilebilir; bu yolla, verili olumsuz önerme, *sınırsız* denilen türde bir olumluya dönüştürülmüş olur: A , B değildir, başka deyişle, A , değil- B 'dir. Öyleyse "Kimi A , B değildir" biçimindeki tikel olumsuzun yerine, "Kimi A , değil- B 'dir" biçimindeki tikel *sınırsız* koyabiliriz; en azından biçimi itibarıyla olumlu olduğu için bu ikinci önermeyi de evirebilir ve şununla değiştirebiliriz: "Kimi değil- B , A 'dır". Burada sahici bir devirmeye benzeyen hiçbir şey olmadığı görülmektedir. Aynı yöntem izlenerek tümel olumsuzun da bir tür dolaşık devirmesi elde edilebilir; tümel olumlunun devirmesine dış görünüş bakımından benzediği için buna da şüphesiz devirme denecektir: Hiçbir A , B değildir, başka deyişle, her A , değil- B 'dir, o halde kimi değil- B , A 'dır. Bu şekilde, gerçek işlemlerle aynı doğrultuda, salt sözel işlemler (*opérations purement verbales*) yapılarak mantığın zenginleştirileceğine inanılır: [oyşa] bunu yaparak başaracak olduğumuz tek şey, başkalarını ve kendimizi, mantığın ciddi anlamda bir akıl yürütme sanatı olmayıp işaretleri birleştirme ve formüllerle oynama sanatı olduğuna ikna etmektir.

Sonuç olarak, biri tümel olumlunun öteki tümel olumsuzun olmak üzere yalnızca iki çeşit altıklama; yine iki tümel biçimin olmak üzere yalnızca iki çeşit devirme; iki olumlu biçimin olmak üzere de yalnızca iki çeşit evirme vardır. Bütün bu işlemler, düşüncenin nazarında, orta terimin iki sınır teriminden gerçekten ayrı olduğu tasımlardır; bunlar yalnızca görünüşte ve ifade edilişleri bakımından dolaysızdır, çünkü orta terim, ilk dört tanesinde adını küçük terime verirken son iki tanesinde büyük terimin adını alır. Altıklamanın iki biçimi, birinci şeklin iki kipi, devirmeninkiler ikincinin iki kipi, evirmeninkiler de üçüncünün iki kipidir. Öyleyse, tasım şekillerinin geçerliliğini (*légitimité*) dolaysız addedilen çıkarımların geçerliliğine dayandıran yöntem, *obscurum per aequae obscurum* tanıtılmaktan ibarettir: meğerki bu yöntem *clarum per aequae clarum* tanıtıyor olsun ve söz konusu işlemlerin dayandıkları ilkelerin kendileri, işlemlerin ait oldukları tasım şekillerinin doğrudan zemini olsun. Bunu¹⁸ ispat etmek içinse muhtemelen çok çaba göstermek zorunda kalmayacağız.

Birinci şekil için bir zorluk bulunmayacaktır, çünkü bu şeklin kendine özgü bir ilkesi¹⁹ olduğunda ve bunun da altıklamayı açıklamak için kullanmış olduğumuz ilkenin ta kendisi olduğunda herkes anlaşmaktadır. Bir altıklamayla birinci şekildeki sıradan bir tasım arasında yalnızca tek bir fark bulunur ki o da şudur: birinde küçük terimin adı yerine orta terimin, yani A 'nın adı konulurken, ötekinde küçük terimin, yani C 'nin, ayrı ve özel bir adı vardır. Şimdi tümel olumlu ve tümel olumsuz için olmak üzere iki çeşit altıklama vardır: öyleyse birinci şekilde de büyük öncülün olumlu veya olumsuz olmasına göre iki tür tasım bulunacaktır: çünkü bu büyük öncül bir yasanın ifadesi olduğundan zorunlu olarak

¹⁶ *Lectures on Logic* [Hamilton 1860, 2. cilt], lec. XIV, t. I, s. 264.

¹⁷ *Yükleme fiili (copule)*: kopula, koşaç. Birçok Hint-Avrupa dilinde, *olmak* fiilinin, yüklemi özneye iliştiirmek için kullanılan zaman, kişi ve görünüş bakımından çekilmiş biçimleri (ç.n.).

¹⁸ Yani, dolaysız addedilen çıkarımlarla sıradan tasımların eşit derecede berrak olup aynı ilkelerde zeminlendiklerini (ç.n.).

¹⁹ Kastedilen *dictum de omni et nullum*'dur. Ama bkz. dipnotlar 10 ve 12 (ç.n.).

tümeldir. A veya C öznesini büyük öncül tarafından ifade edilen yasaya tabi kılan küçük öncül de zorunlu olarak olumludur: ama bu küçük öncül altıklamada tikel olurken, gerçek anlamıyla tasımda tümel de tikel de olabilir. Özneye şimdi verdiğimiz ad, yani C, aslında ona ait olan bir özelliğin adıdır; bu özellik ise, ya kendi kendisi yoluyla ve yer aldığı bütün öznelerde olmak üzere yasanın uygulanışını yerine getirebilir ya da verili bir özneye olmak üzere bu uygulanışla düpedüz çakışabilir. Öyleyse, Aristoteles'in de düşünmüş olduğu gibi, birinci şeklin, şunlar olmak üzere dört tane kipi bulunur:²⁰

BARBARA

Her A, B'dir:

Ama her C, A'dır:

O halde her C, B'dir.

DARII

Her A, B'dir:

Ama kimi C, A'dır:

O halde kimi C, B'dir.

CELARENT

Hiçbir A, B değildir:

Ama her C, A'dır:

O halde hiçbir C, B değildir.

FERIO

Hiçbir A, B değildir:

Ama kimi C, A'dır:

O halde kimi C, B değildir.

Devirmede, ikinci şekilden bir tasım ayırt etmiş olduğumuza göre, şimdi de bu şeklin, bütün kipleriyle birlikte, tam da devirmenin ilkesinin bir sonucu olup olmadığını görelim. Bu ilkeyi takip ederek, koşullanan özellik olan A'yı, koşulun kendisi ister olumlu isterse olumsuz olsun, yani koşul ister B özelliğinin taşınması isterse, aksine, bu aynı özelliğin dışlanması olsun, koşulu karşılamayan her özne hakkında değillerebiliriz. Ama ister bu özne kendinde tanınsın isterse tanınmasın, ister taşıdığı veya dışladığı özelliğın adıyla belirtilsin isterse C gibi kendine özel başka bir adla belirtilsin, aynı şeyi yapabiliriz. Öyleyse altıklama birinci şekil için neyse devirme de ikinci için tam olarak odur, yani aynı ilkenin, önden ve belirsiz bir uygulanışdır: [yani] devirme, küçük terimin adının boş kaldığı, ikinci şekilden bir tasımdır. Şimdi, biri tümel olumlunun diğeri tümel olumsuzun olmak üzere iki çeşit devirme vardır: öyleyse, büyük öncülün olumlu veya olumsuz olmasına göre, ikinci şekilden tasımların da iki türü olacaktır: çünkü birinci şekilde olduğu gibi bir yasanın ifadesi olan bu büyük öncül, zorunlu olarak tümeldir. Öznenin, yasa tarafından dayatılan koşulu karşıladığını değillleyen küçük öncül ise aslen olumsuzdur: ama bu koşulun, dolayısıyla da büyük öncülün kendisi olumsuzsa, küçük öncül bir değillenmenin değillenmesi olacak ve bir olumlama biçimini alacaktır. Küçük öncül, devirmede her zaman tümeldir; gerçek anlamıyla tasımda ise, şimdi adını özneye vermekte olan C özelliğinin, kendi kendisi yoluyla ve bütün durumlarda, olumlu veya olumsuz koşul olan B'nin değillenmesini getirip getirmedigine ya da verili bir özneye bu değillenmeyle düpedüz çakışıp çakışmadığına göreyse tümel ya da tikel olabilir. Öyleyse ikinci şekilde, benzer sebeplerle, birinci şekildekiyle aynı sayıda, yani dört kip bulunur;

²⁰ Leibniz, *Barbara* ve *Celarent* kiplerinde tümel sonuçları müteakabil tikellerle değiştirerek bu tasım şekline bir beşinci ve bir altıncı kip [daha] kazandırır. Yine, *Cesare* ve *Camestres*'in sonuçlarını altıklayarak ikinci şekle altı kip, *Celantes*'in sonucunu altıklayarak da dördüncü şekle altı kip kazandırır. Ama ne denirse densin, sonucun, birincil tasımın öncüllerine bağlanmak zorunda olmadığı bu altıklamalar gerçek *ek-tasımlardır* (*épisyllogismes*). Bkz. *Yeni Denemeler*, IV. Kitap, xvii. Bölüm, § 4.

birinci şekilde yapıldığı gibi, büyük öncülün olumlu olduğu kiplerin olumsuz olduğu kiplerin önüne konması gerektiğine inanıyorum.

CAMESTRES

Her A, B'dir:

Ama hiçbir C, B değildir:

O halde hiçbir C, A değildir.

BAROCO

Her A, B'dir:

Ama kimi C, B değildir:

O halde kimi C, A değildir.

CESARE

Hiçbir A, B değildir:

Ama her C, B'dir:

O halde hiçbir C, B değildir.

FESTINO

Hiçbir A, B değildir:

Ama kimi C, B'dir:

O halde kimi C, A değildir.

Böylece bizim için geriye kalan tek şey, evirmenin ilkesinin, yani *Darapt*/deki veya *Datis*/deki, büyük öncülü özdeşlik önermesi olan bir tasımın ilkesinin, üçüncü şeklin bütün kiplerinin ortak zemini olup olamayacağı üzerine düşünmektir. Bu ilkeye göre, x gibi gerçek bir öznenin B özelliğini taşıması, bu öznenin daha önceden taşıdığı ad, yani "A" yerine "kimi B" ifadesini koymaya yetkili olabilmemiz için yeterlidir; A özelliği de, adını vermiş olduğu özneye ait olmakta akamete uğramayacağı için, bu yer değiştirmeye dayanarak kimi B'nin A olduğunu olumlarız. Ama B'nin adı bir kez A'ninki yerine konulduğunda, yalnızca A özelliğini değil, x gerçek öznesine aynı derecede ait olan bambaşka bir özelliği de, yani C'yi de, kimi B hakkında olumlamakta özgür oluruz; benzer biçimde, x'e ait olmayan ve x, henüz A'nın adını taşımaktayken onun hakkında değillemiş olduğumuz her özelliği kimi B hakkında da değillenebiliriz. Kısaca söylersek, bir özne için olumlanan veya değillenen herşey, bu aynı öznenin bir özelliği için de arzi olarak olumlanabilir veya değillenebilir; öyleyse "*nota rei est accidens notae alterius*" formülü şununla tamamlanmalıdır: *repugnans rei repugnat per accidens notae*. Altıklama ve devirme, ilk iki şekilden öyle tasımlardır ki bunlarda küçük terim *yeterince* belirlenmiştir, çünkü elimizde bu terimi belirtmek için orta terimin adı dışında başka bir ad yoktur; evirme ise üçüncü şekilden öyle bir tasımdır ki bu tasımda büyük terim, aksine, *fazla* belirlidir, çünkü orta terime adını veren özellik yalnızca büyük terimdir. Şimdi, biri tümel olumlunun diğeri tikel olumlunun olmak üzere iki çeşit evirme bulunur: öyleyse, küçük öncülün tümel veya tikel olmasına göre de üçüncü şekil tasımlarının iki türü bulunacaktır: çünkü x gerçek öznesini, onun bir özelliğinin, yani B'nin adıyla, belirtme yetkisini bize veren bu küçük öncül zorunlu olarak olumludur. Küçük öncül tümel olduğunda, büyük öncül yalnızca olumlu veya olumsuz değil, aynı zamanda tümel veya tikel de olabilir: çünkü bu küçük öncül sayesinde A'nın bütün öznelere "kimi B" ifadesiyle belirtebiliyorsak, bu öznelere büyük öncülde C olduğunu veya olmadığını söylediklerimize de aynı ifadeyi uygulayabileceğimizden her zaman emin olabiliriz. Ama küçük öncül tikelse, büyük öncülün tümel olması gerekir: çünkü C'nin olumlanmasının veya değillenmesinin, A'nın öznelere, bilhassa küçük öncül sayesinde "kimi B" olarak adlandırdıklarımız için geçerli olduğundan emin olabilmemiz için, bu olumlanma veya değillenmenin, büyük öncülde, A'nın bütün öznelere için geçerli olması gerekir. Öyleyse üçüncü şeklin,

herkesin bu şekilde ayırt ettiği altı kipten başka bir kipi olamaz; küçük öncülün tikel olduğu kipleri en sona yerleştiriyorum.

DARAPTI

Her A, C'dir:

Ama her A, B'dir:

O halde kimi B, C'dir.

DISAMIS

Kimi A, C'dir:

Ama her A, B'dir:

O halde kimi B, C'dir.

FELAPTON

Hiçbir A, C değildir:

Ama her A, B'dir:

O halde kimi B, C değildir.

BOCARDI

Kimi A, C değildir:

Ama her A, B'dir:

O halde kimi B, C değildir.

DATISI

Her A, C'dir:

Ama kimi A, B'dir:

O halde kimi B, C'dir.

FERISON

Hiçbir A, C değildir:

Ama kimi A, B'dir:

O halde kimi B, C değildir.²¹

Öyleyse Aristoteles'ce kabul edilen on dört kipten hiçbirinin tanıtlanmaya ihtiyacı yoktur, çünkü bunlardan bir tanesi yoktur ki, onu tanıtlamak için yararlanılacak *dolaysız çıkarımlar* kadar kendinden berrak olmasın. İkinci şeklin birinciye, büyük öncülün evirmesi yoluyla indirgendiği söylenir: ama bu kural yalnızca, büyük öncülün bir tümel olumsuz olduğu *Cesare* ve *Festino* kiplerine uygulanır, öyle ki evirme sanılan bu şey gerçekte bir devirmedir. *Camestres* ve *Baroco* kiplerinde, büyük öncülü evirmek düşünülemezdi, çünkü bu durumda tikele dönüşür ve böylece birinci şekilde büyük öncül rolünü oynayamazdı: *Camestres* için öncelikle öncüllerin sırasını tersine çevirip sonra da büyük öncül haline gelmiş olan küçük öncüldeki terimlerin sırasını ve bir kez daha sonuçtaki terimlerin sırasını tersine

²¹ Kant'ın çağdaşlarından Lambert, bu üç şeklin her birinin ilkesine ve işlevine çok iyi bir biçimde işaret etmiştir; ona özellikle, akıl yürütmenin üçüncü şekilde bir örneğin kullanımına dayandığı fikrini borçluyum. Ama kullandığı gösterim, bir ve aynı kipi ister küçük terimden büyük terime isterse büyükten küçüğe giderek okumaya izin verdiği için birinci şekle zaten indirgeyebilecek olduğu dördüncüye [ayrı] bir anlam vermesi bana beyhude bir iş gibi görünmektedir. Bkz. Lambert'in *Neues Organon'u* [Lambert 1764], *Dianoologie*, Bölüm IV, §§ 209-215, 225-233.

çevirerek zorluktan kaçınıldı. Ama aynı çare, küçük öncülün ve sonucun tikel olumsuz olduğu *Baroco* için işe yarayamazdı: bu yüzden burada, doğrudan tanıtılma yönteminden tamamen vazgeçmek gerektiğine inanıldı ve *Barbara*'da, sonucun yanlışlığından küçük öncülün yanlışlığının çıkacağı gösterilmekle kalındı. *Cesare* ve *Festino* kiplerinde olumsuz büyük öncülün evirmesi sanılan şeyin bir devirmeden ibaret olduğu gözden kaçırılmasaydı bütün bu engellerden kurtulmuş olunurdu: çünkü bu yolla, *Camestres*'in ve *Baroco*'nun olumsuz küçük öncülünü olumlu bir *sınırsızla* değiştirmek kaydıyla, bu iki kipin olumlu büyük öncülünü, bazı mantıkçıların²² zaten yapmış olduğu gibi, devirmeye yönelmiş olunurdu. Böylece ikinci şeklin dört kipine tekbiçimli (*uniforme*) bir işlem uygulanmış ve bu işlem yoluyla da, özü bakımından olmasa da biçimi bakımından eleştirilemez olan, birinci şekilden dört tasım elde edilmiş olurdu:

CAMESTRES-CELARENT

Hiçbir B-olmayan, A değildir:

Ama her C, B-olmayandır:

O halde hiçbir C, A değildir.

BAROCO-FERIO

Hiçbir B-olmayan, A değildir:

Ama kimi C, B-olmayandır:

O halde kimi C, A değildir.

CESARE-CELARENT

Hiçbir B, A değildir:

Ama her C, A'dır:

O halde hiçbir C, A değildir.

FESTINO-FERIO

Hiçbir B, A değildir:

Ama kimi C, B'dir:

O halde kimi C, A değildir.

Bu dört tasımın geçerliliği gerçekten ikinci şeklin temel tasımlarıninkine kadar kesindir: tek bir şartla ki, o temel tasımlarda C öznesine, "Her A, B'dir" veya "Hiçbir A, B değildir" yasanının tersyüz edilmiş bir uygulaması yapılırken, bu yeni biçimlerde söz konusu yasanın ifadesi tersyüz edilerek başlanır ve ardından aynı özneye bunun doğrudan bir uygulaması yapılır. Şimdi, zihnimiz bir tabiat yasanını uygulamada tersyüz edebilecek olsa da yasa, kendinde, her zaman doğrudandır: gerçeklikte A, B'yi içerir, ama ortaya çıkan duruma göre, B'nin değilmesinden A'nın değilmesine varmak bizim işimizdir. Öyleyse ikinci şekilden bir tasımda "Her A, B'dir" biçimindeki düz (*directe*) büyük öncülü "Hiçbir B-olmayan, A değildir" biçimindeki tersyüz edilmiş büyük öncülle değiştirdiğimizde, tabiatın gerçek bir *yasası* yerine bu yasadan çıkarabileceğimiz, olumsuz sonuçlara ilişkin bir *kuralı* koymuş oluruz; ardından da birinci şekilde akıl yürüterek bu yeni büyük öncüle C küçük terimini tabi kıldığımızda, yalnızca bizim zihnimizde (*esprit*) mevcut olan bu kurala, kendi kendisinde mevcutmuş ve C'nin tabiatını nesnel olarak belirliyormuş gibi bakmış oluruz. Kısaca söylersek, nesnel bir yasanın öznel bir kullanımını gerçekleştirmek yerine, öznel bir kuralın, mantıksal biçimin izin verdiği ama metafizik olarak gayrimesru olan nesnel bir kullanımını gerçekleştirmiş oluruz.

²² Bu mantıkçıların adları, Hamilton'ın *Lectures on Logic*'inde, lec. XXII, t. I, s. 440'taki bir notta bulunabilecektir.

Üçüncü şeklin de birinciye küçük öncülün evirmesi yoluyla indirgendiği söylenir: ama bilinir ki bu işlem, büyük öncülün tikel olduğu ve dolayısıyla birinci şekilden bir tasımda büyük öncül işi göremeyeceği *Disamis* ve *Bocardo* kiplerine uygulanamaz. Böylece bu iki kip için, yukarıda bahsedilenlere benzer çarelere başvurulur: *Disamis*'in öncüllerinin sırası *Camestres*'inkilerde yapıldığı gibi değiştirilir, artık küçük öncüle dönüşmüş olan büyük öncül ve sonra da sonuç önermesi evrilir. *Bocardo*'ya gelirse, o da *Baroco*'da yapıldığı gibi saçmaya indirgeme yoluyla, yani sonucun yanlışlığından büyük öncülünün çıktığı ispatlanarak tanıtılır; W. Hamilton ise bu büyük öncüle ve sonuca, tikel olumsuzun evirmesi sanılan işlemi uygular ve böylece *Bocardo*'yu, *Disamis*'te izlenen yolun aynısını izleyerek, birinci şekle indirger.²³ Öteki dört kipe, yani *Darapti*, *Datisi*, *Felapton* ve *Ferison*'a gelirse, gerçekten bunlar da, ilk ikisi *Darile*ye son ikisi de *Ferido*'ya olmak üzere, küçük öncüllerinin evrilmesi yoluyla indirgenirler:

DARAPTI-DATISI-DARII

Her A, C'dir:

Ama kimi B, A'dır:

O halde kimi B, C'dir.

FELAPTON-FERISON-FERIO

Hiçbir A, C değildir:

Ama kimi B, A'dır:

O halde kimi B, C değildir.

Ama bu indirgeme hangi dolambaçlı yoldan ve ne tür bir güçlük pahasına gerçekleştirilir? Büyük öncül bize, ötekilerde olduğu gibi bu kiplerde de, x gibi gerçek bir öznenin, A'nın adı altında, C olduğunu veya olmadığını anlatır; diğer taraftan, küçük öncül sayesinde, bu aynı öznenin B olduğunu da biliriz: öyleyse bu özneyi büyük öncülde "kimi B" ifadesiyle belirtip büyük öncülün kendisinden "kimi B, C'dir/C değildir" sonucunu üretebiliriz. Üçüncü şeklin ilkesine dayanan ve büyük öncülün niteliği ne olursa olsun, iki öncülde x'in özdeş kaldığı şüphe götürmediği sürece her zaman çalışan çok basit bir işlemdir bu. Peki [söz edilen indirgemeye] bunun yerine ne yapılmış olur? x'in adı olan A'yı, "kimi B" ifadesiyle değiştirdiğimiz yer büyük öncül değil küçük öncül olur; sonra da, "kimi B"ye dönüşmüş olan bu x hakkında, önceden adını aldığı özelliği olumlayarak kimi B'nin A olduğunu bildiriyor oluruz. Ama söz konusu olan bu değildir: söz konusu olan, kimi B'nin C olduğunu, veya C olmadığını, ispatlamaktır; ve büyük öncül tikel olsaydı, küçük öncülün evrilmesi bu bakımdan ispatın başlangıcını bile oluşturmayacaktı: çünkü kimi B'nin A olmasıyla birlikte kimi A'nın da C olduğundan, veya C olmadığından, herhangi bir sonuç çıkarmak imkansızdır. Ama durum odur ki bu dört kipte büyük öncül tümeldir: böylece bu öncülde bir olgudan ziyade bir yasanın ifadesini görebiliriz; yani bu öncül bizim için x'in A'nın adı altında C olduğundan, veya C olmadığından ziyade, A kavramının kendi kendisinde ele alındığında C kavramını içerdiğini, veya dışladığını belirtebilmektedir. Bu kez amacımıza erişiriz; küçük öncülün evirmesi yoluyla kimi B'nin A olduğunu ispatlamış oluruz; büyük öncüle verdiğimiz yeni anlamdan da A olmanın, C olmak veya aksine C olmamak olduğu çıkar: böylece nihayetinde, yapmak istemiş olduğumuz gibi, kimi B'nin C olduğu, veya C olmadığı sonucuna varabiliriz. Ama görülebilmektedir ki bu sonucu ancak, biri üçüncü şekilden öteki birinci şekilden olmak üzere *iki* [ayrı] tasımla elde etmiş olduk; bunlardan birincisi bizi x aracılığıyla B'den A geçirmişken, öteki, bir anlamda birincinin bizi bıraktığı yerde yakalayarak, A'yı x ile C arasında bir orta terime dönüştürüp bizi B'den C'ye taşıma işini tamamladı. Ama x ile C arasında bir orta terime ihtiyacımız yoktu; x'in C olduğunu, veya C olmadığını bir olgu olarak bilmek, bu olguya A ile C arasında varolabilecek bir kavramsal bağıntıyı (*rélation idéale*) sebep göstermeksizin yeterliydi.

Ama bize ne ikinci ne de üçüncü şekil için doğru görünmüş olan şey, dördüncü için, herkesin de teslim ettiği üzere, doğrudur: çünkü bu şeklin dayandığı hiçbir ilke yoktur ki ona özgü olsun ve onun hiçbir kipi yoktur ki, evirmenin veya devirmenin yardımıyla tanıtılmaya ihtiyaç duymasın. Kaldı ki, ne bu

²³ *Lectures on Logic*, lec. XXII, t. I, s. 443 ve devamı.

kipleri bir fikir olarak sezdirmiş²⁴ olan Aristoteles, ne de mantığa bunları sokmuş²⁵ olan Theophrastos bunlardan ayrı bir şekil meydana getirmeyi düşünmüştür; Ortaçağ'da bunlara verilmiş adlar bile mantıkçıların çoğunluğunun, bunları birinci şeklin dolaşık kipleri (*modes indirects*) olarak görmekten vazgeçmediğinin ispatıdır. Herkes, ilk üç tanesi olan *Baralipton*, *Celantes* ve *Dabitis*'in, özü itibariyle *Barbara*, *Celarent* ve *Daril*'nin sonuç önermesinin tersyüz edilmiş hallerinden ibaret olduğunda anlaşılır. Dördüncü şeklin taraftarlarının tek iddia ettikleri, bu tersyüz etmenin küçük terimi büyük, büyük terimi de küçük yapmak için yeterli olduğudur: böylece öncüllerin de yerlerinin ve adlarının değiştirilmesini isterler ve *Baralipton*'la *Bamalip*, *Celantes*'e *Calemes*, *Dabitis*'e de *Dimatis* derler.²⁶ Dördüncü şeklin bir özgünlüğü varsa bu, daha ziyade son iki kipte, yani *Fapesmo* ve *Frisesorum*'da bulunacaktır: gerçekten bu kiplerin *Ferid*'den yalnızca sonuç bakımından farklılaştıkları söylenemez, çünkü öncüllerin kendisi tamamen farklıdır ve bir tikel olumsuz olan sonuç önermesi ne devrilebilir ne de evrilebilir. Ama burada düşüncenin, terimler ve önermelerin görünüşteki sırasını tersyüz ettiği yer, öncüllerin kendisidir: tümel veya tikel olan büyük öncül, yani "Her A, veya kimi A, B'dir", tikel küçük öncül, yani "Kimi B, A'dır" haline gelir; tümel olan küçük öncül, yani "Hiçbir C, A değildir", yine tümel olan büyük öncül, yani "Hiçbir A, C değildir" haline gelir: sonuç önermesi de, yani "Kimi B, C değildir", artık *Ferid*'daki bir tasımın doğrudan sonucu olmakla kalır. Dördüncü şeklin taraftarları zaten bunu böyle anlayanların başında gelirler: çünkü onlar, terimlerin ve önermelerin sırasının düşünce tarafından tersyüz edilmesi gerektiğini onaylamakla kalmazlar, aynı zamanda öncüllerin sırasını gerçekten değiştirirler ve sonuç olarak da *Fapesmo*'yu *Fesapdy*, *Frisesorum*'u da *Fresisor*'la dönüştürürler. Öyleyse adlar üzerinde tartışılabilir, ama [adlandırılan] şeyler konusunda herkes anlaşır: *Baralipton*, *Celantes* ve *Dabitis*, birinci şeklin sonucu tersyüz edilmiş kipleridir; *Fapesmo* ve *Frisesorum* da birinci şeklin tersyüz edilmiş veya tersine giden kipleridir.

Bunun yanı sıra, tasımın, aslen farklı üç şekli olduğunu ve yalnızca üç şekli olabileceğini ispatlamak kolaydır. Her mantıksal tanıtlamanın amacı, bir özelliğin bir öznedede var olduğunu veya var olmadığını, veya bunun yerine, söz konusu öznenin kendisinin ancak bir özellik altında kavranabildiği durumda, bir özelliğin bir ötekiyle gerçek bir öznedede birlikte var olduğunu veya var olmadığını tespit etmektir. Şimdi bu iki özellik arasındaki bağıntı, bir orta terimin yardımı olmadan tespit edilemez; bu orta terim de zorunlu olarak, ya bir üçüncü *özelliştir* ya da *öznenin* ta kendisidir ki bu öznedede ilk iki özellikten biri ötekiyle çakışır veya çakışmaz. Bu ikinci durumda, öznenin, birbirine bağladığı iki özellikten düşünce tarafından ayırt edilmesi gerektiği için, onu kendimize üçüncü bir özelliğin altında *yeniden sunmak* (*représenter*²⁷) zorunda kalırız: ama bu üçüncü özellik akıl yürütmede hiçbir rol oynamaz ve verili özellikler [yani, ilk iki özellik] arasında *sentetik* bir bağ kuran şey, *gerçekliğinde* ele alındığı haliyle

²⁴ *Birinci Analitikler* [Waitz 1844, 1. Cilt: *Analytica Priora*], kitap I, bölüm vii; kitap II, bölüm i. Üstelik Aristoteles'in, öncülleri veya sonucu tersyüz edilebilir olan tasımlar hakkındaki yorumları üç şekle de uygulanır. Söz konusu belirtiler izlenerek, birinci şekle dokuz kip kazandırabilmekle kalınmayacak, ikinciye sekiz, üçüncüye de on iki kip kazandırılacaktır; birincide üç tümel sonuç, üçüncüde de dört tümel sonuç elde edilmiş olduğuna göre, bu sonuçlar altıklanarak şekil başına on iki kip olmak üzere tekbiçimli bir sayıya varılacaktır. Elbette ikinci ve üçüncü şekillerde, dolaşık kipler düz kiplerden yalnızca öncüllerin sırası bakımından ayrılacaktır.

²⁵ *Sch. in Arist.*, Brandis edisyonu [Brandis 1836], 156^{b2} ve devamı.

²⁶ Hamilton, *Lectures on Logic*, lec. XXII, t. I, s. 445. Normal olarak bunlara *Baralip*, *Calentes* ve *Dibatis* denir, ama Hamilton'un sembolleri bana daha tercih edilir görünüyor. *Celantes* kipinde, dördüncü şeklin taraftarları gibi, öncülleri gerçekten de şu sıraya yerleştirdiğimizi varsayalım:

Her C, A'dır:
Hiçbir A, B değildir.

Bu kipin tanıtlanması için, her zaman öncüllerin sırasının en azından düşünce tarafından değiştirilmesi ve birinci şeklin sırasına geri dönülmesi gerekecektir:

Hiçbir A, B değildir:
Her C, A'dır.

Öncüllerin sırasının değiştirilişi de *m* harfiyle gösterildiği için, bu kipin yeni adı *Calentes* değil, *Calemes* olmalıdır. Öyleyse dördüncü şeklin taraftarları, son iki kipin adından kaldırdıkları *m*'yi ilk üç kipin adına eklemek zorundadırlar.

²⁷ Bu paragrafta yapılan tartışma ve yazarın italik vurgusu dikkate alındığında, "représenter" fiilini "temsil etmek" biçiminde değil, "re-présenter" gibi okuyup "yeniden sunmak" biçiminde karşılamanın gerekli olduğu görünüyor (ç.n.).

öznenin kendisidir. Aksine, öteki iki özellik arasında orta terim işi gören özellik, bu ikisinden özneyi kendisi altına getirdiğimizle düpedüz çakışabilir, çünkü onun kendisinin bu öznde bulunması yeterlidir: ama özne hakkında olumlamayı veya değillenmeyi düşündüğümüz özellikle [yani büyük terimle] *analitik* olarak bağlı olmalıdır, çünkü aksi halde onu [akıl yürütmeye] sokmanın veya [akıl yürütmeden] çıkarmanın kendinde bir faydası olmayacaktır. Ama iki özellik arasındaki analitik bir bağıntı, koşullananla koşul arasındakinden başka bir şey olamaz: öyleyse, ya orta terim koşullanan olacak ve koşullananın öznde var olması koşulun var olmasını getirecek; ya da orta terim koşul olacak ve bu koşulun değillenmesi bizim için koşullananın değillenmesini getirecektir. Bu iki durumdan birincisi tam olarak birinci şekildeki durumdur; ikincisi de ikinci şekildeki durumdur; son olarak, gerçek bir öznenin iki özellik arasında orta terim işi gördüğü durum da üçüncü şekildeki durumdur. Bayağı mantık (*la logique vulgaire*) ikinci şekli birinciyle, yani terimlerin doğal sırasını tersyüz eden ve ancak olumsuz ve öznel bir değeri olan bir akıl yürütmeyi, doğal sırayı izleyen ve olumlu ve nesnel bir değeri olan bir akıl yürütmeyle karıştırır. Aristoteles üçüncü şeklin özgünlüğünü, bu şeklin *serimleme*²⁸ yoluyla tanıtlanabileceğini belirterek kapalı bir biçimde takdir etmiştir: ama onu birinciye indirgemek ve gerçek öznde, verili iki özellik arasında kendi kendinde kurulan sentetik bağıntıyı, bu özelliklerden biri ile, altında özneyi kendimize yeniden sunduğumuz diğeri arasında bazı durumlarda var olabilecek analitik bağıntıya tabi kılmak daha çok hoşuna gitmiştir. Öyleyse tanıtılmanın üç ve yalnızca üç mantıksal biçimi vardır; bu biçimler birbirine oturamaz, ama bunlardan [hiç] birine oturmayan bir mantıksal tanıtılma da bulunamaz.

Her mantıksal tanıtılma ya tündengelimli ya tümevarımlıdır, bununla birlikte tümevarım, saf mantığın yasalarından büyük oranda bağımsızdır. Şimdi mükemmel anlamıyla tasım, yani *kategorik*²⁹ tasım dışında yalnızca üç basit tündengelim biçimi bulunur ki bunlar muhtemelen Aristoteles okulunda icat edilmiş, ama esas olarak Zenon'un kinde kullanılmıştır:³⁰ *hipotetik* tasım, *kopülatif* tasım ve *tikel evetlemeli* (*disjonctif*) tasım. Bu tasımlarda, ilk iki şekildekilerde olduğu gibi, büyük öncül iki özellik arasındaki bir bağıntıyı bildirir: tek bir farkla ki bu özellikler mutlak olarak ve kendi kendilerinde değil, ama verili bir özneye ait oldukları kadarıyla ele alınırlar; aynı düzendeki bütün olgulara uygulanabilir olan bir genel yasa fikri, yerini, bir anlamda kendi özel yasasını kendinde taşıyan bir olgu fikrine bırakmıştır.

Hipotetik tasım iki biçim alabilir:

MODUS PONENS

S, A ise S, B'dir:

Ama S, A'dır:

O halde S, B'dir.

MODUS TOLLENS

S, A ise, S, B'dir:

Ama S, B değildir:

O halde S, A değildir.

S harfini, A ve B harfleriyle birleştirelim ve böylece bu son iki harf tarafından temsil edilen özelliklerin düşünce tarafından S öznesinden ayrıştırılmadığını gösterelim: hipotetik tasımın birinci biçimi, kategorik tasımın birinci şekline, ikinci biçim de ikinci şekle kolayca indirgenecektir:

²⁸ *ecthèse* (E. Yun. *ecthesis*, Lat. *expositio*). Aristoteles'in *Birinci Analitikler*'de bazı evirmeleri ve (özellikle üçüncü şekilden) bazı tasım kiplerini ispatlarken kullandığı, temel olarak öncüllerden birindeki özne teriminin ilgili bir *örneğini* veya *alt-kümesini* alıp *yeni* bir terim harfiyle temsil etmeye dayanan alternatif bir ispat yöntemi. (Türkçe'de "çıkarma" olarak da adlandırılabilir.) (ç.n.)

²⁹ Öncülleri ve sonuç önermesi kategorik türde olan tasım (ç.n.).

³⁰ *Sch. in Arist.* Brandis edisyonu, 169^b25 ve devamı.

BARBARA

S-A, S-B'dir:

Ama S, S-A'dır:

O halde S, S-B'dir.

CAMESTRES

S-A, S-B'dir:

Ama S, S-B değildir:

O halde S, S-A değildir.

Kopülatif tasımın ise yalnızca bir biçimi vardır:

S, aynı zamanda A ve A' değildir:

Ama S, A'dır:

O halde S, A' değildir.

Burada A ve A', biri ötekini içeren, *farklı derecelerden (subordonnés)* iki özelliği değil, birbirini dışlayan, *eşdereceli (coordonnés)* iki özelliği temsil eder. Küçük öncül "ama S, A'dır" ve sonuç da "o halde S, A değildir" biçiminde de olabilirdi: ama A', A'yı, A'nın A'yı dışlamasıyla tam olarak aynı sebepten dışladığından, ikinci tasım birinciden yalnızca içerik bakımından farklılaşdı. Ama bu tasım, açıkça, olumsuz büyük öncüllü bir hipotetik tasıma eşdeğerdir:

S, A ise, S, A' değildir:

Ama S, A'dır:

O halde S, A' değildir.

Bunun kendisi de *Celarente*'teki bir kategorik tasıma eşdeğerdir:

S-A, S-A' değildir:

Ama S, S-A'dır:

O halde S, S-A' değildir.

Tikel evetlemeli tasımın da, hipotetik tasımın olduğu gibi, iki biçimi vardır:

MODUS PONENDO TOLLENS

S, A'dır veya A'dır:

Ama S, A'dır:

O halde S, A' değildir.

MODUS TOLLENDO PONENS

S, A'dır veya A'dır:

Ama S, A değildir:

O halde, S, A'dır.

A ve A' birbirince dışlanan eşdereceli iki özelliktir, ama bunlar aynı zamanda S'nin *yegâne* mümkün özellikleridir, öyle ki birinin değillenmesi ötekinin olumlanması içerecektir. Burada da küçük öncüllerin

ve sonuçların sayıları artırılabilirdi, ama içeriksel olmakla kalacak bütün farklardan soyutlama yapılması gereklidir. Ama tikel evetlemeli tasımın iki biçimi, özü itibariyle, hipotetik tasımın birinci biçiminin iki çeşidinden başka bir şey değildir:

S, A ise, S, A' değildir:

Ama S, A'dır:

O halde S, A' değildir.

S, A değilse, S, A'dır:

Ama S, A değildir:

O halde S, A'dır.

Bunlar da birinci şeklin şu iki kipine indirgenebilirler:

CELARENT

S-A, S-A' değildir:

Ama S, S-A'dır:

O halde S, S-A' değildir.

BARBARA

S-değil-A, S-A'dır:

Ama S, S-değil-A'dır:

O halde S, S-A'dır.

Tümevarım [ise] sadece biçimi itibariyle mantığa aittir ve bu da üçüncü şekilden bir tasımın biçimidir. Şimdi tümevarım yoluyla, mıknaşın demiri çektiğini ispatlamak istiyor olalım: bir taraftan A gibi bir cismin ona yaklaştırılan demir parçalarını çektiğini gözlemliyor, diğer taraftan da bu aynı cismin mıknaş hakkında şimdiye dek bilinen bütün nitelikleri taşıdığını dikkate alıyoruz. Böylece *Darapt*'deki bir tasımın iki öncülünü koymuş oluyoruz:

A cismi demiri çeker:

Ama A cismi bir mıknaştır,

bu iki öncülden, *vi formae*, yalnızca şunu çıkarmamız gerekir: "O halde *kimi* mıknaş demiri çeker": ama A cisminin mıknaşın genel bir özelliği sayesinde böyle yapıyor olduğunu söyleyebildiğimizden, bu öncüllerden, *vi materiae*, "o halde *her* mıknaş demiri çeker" sonucunu çıkarırız. Mantıkçıların çoğunluğu tümevarımı, küçük öncülü, verdiğimiz örnekte, "Ama her mıknaş A cismidir" biçimini alacak olan, birinci şekilden bir tasıma dönüştürmüştür. Ama gerçek bir özne olan A cismi, önermede, yüklenen özellik rolünü oynayamaz; dahası, "A cismi demiri çeker" biçimindeki büyük öncül bir yasanın değil, bir olgunun ifadesidir: elimizde bulunan şey, bir olguya uygulayabilecek olduğumuz bir yasa değil, kendisinden çıkarılabilecek bir yasa aradığımız bir olgudur. Şimdi her üçüncü şekilden tasımda yaptığımız şey, bir noktaya kadar, tam olarak budur: çünkü A öznesinin C özelliğini taşıdığından ve aynı öznenin B özelliğini de taşıdığından, C özelliğinin, *en az bir durumda*, B özelliğiyle birlikte var olduğu sonucunu çıkarırız. Peki C özelliğinin, *bütün durumlarda*, B özelliğiyle birlikte var olduğunu olumlamak için fazladan ne yapmamız gerekir? İki şey: C özelliğini önceleyen, A'nın öteki özellikleri arasında yer alması *gerektiğini a priori* bilmek; ve A'yı koşullar arasına, A'nın bütün özelliklerinden yalnızca ve yalnızca B'nin C'yi önceleyen *olabileceği* şekilde yerleştirmek. Öyleyse üçüncü şekilden her tasım, başlatılmış bir tümevarımdır; her tümevarım da, akıl yürütme işini akıl ve deneyimin tamamladığı üçüncü şekilden bir tasımdır.

Latince ifadeler

Clarum per aequae clarum: Berrak olanı eşit derecede berrak olan yoluyla

Nota notae est etiam nota rei ipsius: İşaretin³¹ bir işareti, [ilk işareti taşıyan] şeyin kendisinin de bir işaretidir.

Nota rei est accidens notae alterius: Şeyin bir işareti, [aynı şeyin] öteki bir işaretinin arazıdır.

Obscurum per aequae obscurum: Karanlık olanı eşit derecede karanlık olan yoluyla

Repugnans notae repugnat rei ipsi: Bir işareti yadsıyan, [o işareti taşıyan] şeyin kendisini [de] yadsır [i.e. yadsımış olur].

Repugnans rei repugnat per accidens notae: Şeyi yadsıyan, [onun bir] işaretini [de] arızı olarak yadsır [i.e. yadsımış olur].

Sublata conditione, tollitur etiam conditionatum: Koşul ortadan kaldırıldığında koşullanan da ortadan kaldırılır [i.e. kaldırılmış olur].

Vi formae: Biçimin kuvvetiyle [i.e. biçim sayesinde]

Vi materiae: İçeriğin kuvvetiyle [i.e. içerik sayesinde]

Terimler

Altıklama: *Subalternation*

Bağıntı: *Rapport, Rélation*

Belirtmek: *Signifier*

Büyük öncül: *Majeure*

Çakışmak: *Coïncider*

Değilleme: *Négation*

Değillemek: *Nier*

Devirme: *Contraposition*

Devirmek: *Contraposer*

Dolaysız çıkarım: *Conséquence immédiate*

Evirme: *Conversion*

Evirmek: *Convertir*

İndirmek: *Réduire, Ramener*

Kavram: *Notion*

Kip (Tasım kipi): *Mode*

Küçük öncül: *Mineure*

Olumlama: *Affirmation*

Olumlamak: *Affirmer*

Özdeşlik önermesi: *(Proposition) Identique*

Özellik: *Attribut*

Özne: *Sujet*

³¹ Burada, Kant-Lachelier ilkelerinde geçen Latince "nota" ifadesini Türkçe'de "işaret" olarak karşılarken, ifadenin, Aristoteles'in *Yorum Üzerine*'sinin ünlü Boethius çevirisindeki kullanımına (*De Interpretatione*, 16^a2-7) uygunluk içerisinde hareket etmiş oluyorum. Yine "nota", Skolastik felsefede, 12. yy. civarında telaffuz edilmekte olan "nota notae est nota rei" formülünde de "signum"la neredeyse eşanlamli olarak kullanılmıştır, öyle ki bu formül, yine Skolastik'te kullanılan "signum signi est signum signati" – işaretin işareti, işaretlenenin [de] işaretidir – formülüyle (kabaca) aynı düşünceyi anlatmaktadır. Ama Kant, Almanca'da "Merkmal" olarak karşıladiğı "nota"yı *işareten* ziyade *karakter, özellik, nitelik* veya benzeri bir anlamda almaktadır. Lachelier'nin de onu "attribut"ye benzer bir anlamda kullandığı metnin akışından belli olmaktadır. Dolayısıyla, burada "işaret" ifadesini (zorunlu olarak) kullanırken, okuyucuda, bu felsefecilerin, tasım kuramını *semiyotik* ilkelere dayandırdıkları düşüncesini uyandırmış olmak istemem (ç.n.).

Sonuç: *Résultat, Conséquence*

Sonuç (önermesi): *Conclusion*

Şekil (Tasım şekli): *Figure*

Tanıtlama: *Démonstration*

Tanıtlamak: *Démontrer*

Tasım: *Syllogisme*

Yüklenen özellik: *L'attribut*

Kaynakça

Brandis, C. A. (Ed.) (1836). *Scholia in Aristotelem*. Berlin: Georgius Reimerus.

Hamilton, Sir W. (1860). *Lectures on Metaphysics and Logic*. 4 cilt, Londra: William Blackwood & Sons.

Kant, I. (1762). *Die falsche Spitzfindigkeit der vier syllogistischen Figuren*. Königsberg: Johann Jacob Ranter.

Kant, I. (1869). *Logik: Ein Handbuch zu Vorlesungen*. Gottlob Benjamin Jäsche (Ed.). Berlin: Verlag von L. Heimann.

Lambert, J. H. (1764). *Neues Organon*. 2 cilt, Leipzig: Johann Wandler.

Leibniz, G. W. (1765). *Nouveaux Essais sur L'Entendement Humain*. Leipzig & Amsterdam: Rudolf Erich Raspe.

Petrus Ramus (1548). *Petri Rami Veromandui Animadversionum Aristotelicarum XX Libri*. Paris (e typographia Matthei Davidis).

Waitz, T. (Ed.) (1844). *Aristotelis Organon Graece*. 2 cilt (2. cilt: 1846), Leipzig: sumtibus Hahnianis.